

Įvadas

Šiuolaikinėje visuomenėje nuolat vykstantys pokyčiai verčia jos narius taikytis prie kintančių sąlygų bei keliamų iššūkių, ieškoti naujų prisitaikymo strategijų, pasitelkti visus įgūdžius pasinaudoti teikiamomis galimybėmis. Daugiau nei prieš dešimt metų įvykę socialiniai, politiniai ir ekonominiai pokyčiai skirtingai paveikė etninių grupių situaciją renkantis veikimo socialinėje sferoje strategijas, taikantis prie naujai keliamų reikalavimų (pilietybė, pilietinis lojalumas, valstybinės kalbos mokėjimas, vertybiniai pokyčiai, dalyvavimas naujai susiformavusiuose dariniuose, pavyzdžiui, privačiajame ar nevyriausybiniam sektoriuose, ir kt.).

Oficialiojoje šalies retorikoje pripažįstama, kad Lietuva yra „išsprendusi“ klausimus, susijusius su etninių mažumų teisėmis ir statusu (teisiniai sprendimai, galimybė mokytis, komunikuoti mažumų kalbomis ir kt.), o etniniu pagrindu kylančių atvirų konfliktų ar įtampų nėra daug. Lietuvos valstybė yra parengusi teisės aktų, teisinių normų¹, organizacinių struktūrų² ir programų³, kurios apibrėžia etninių mažumų statusą, dalyvavimo politikos institucijose ga-

---

¹ Lietuvos Respublikos Konstitucija, Tautinių mažumų, Pilietybės, Valstybinės kalbos, Švietimo, Asociacijų, Visuomenės informavimo, Religinių bendruomenių ir bendrijų, Politinių partijų ir politinių organizacijų, Vaiko teisių apsaugos pagrindų, Lygių galimybių įstatymai bei kiti teisės aktai. Ratifikuota Europos Tarybos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, Europos Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencija, Jungtinių Tautų konvencija dėl visų formų rasinės diskriminacijos panaikinimo, iki šiol neratifikuota Europos regioninių ir tautinių mažumų kalbų chartija.

² Tautinių mažumų ir išeivijos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės (TMID), Tautinių bendrijų taryba (sudaryta TMID), Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba prie Lietuvos Respublikos Seimo.

³ TMID koordinuojamos Vyriausybės priimtose programose: Tautinių mažumų kultūrinės veiklos rėmimo programa, Rytų Lietuvos rajonų plėtojimo programa, Romų integracijos į Lietuvos visuomenę 2001–2004 m. programa, Užsienio lietuvių bendruomenių 2004–2006 metų rėmimo programa, Tautinių mažumų integracijos į Lietuvos visuomenę 2005–2010 metų programa; 2003 m. parengtas Lietuvos Respublikos tautinių (etninių) santykių politikos plėtros koncepcijos projektas. Švietimo ir mokslo ministerijos parengtos: Tautinių mažumų švietimo nuostatos (2002), Lietuvos lenkų tautinės mažumos švietimo raidos strategija (2003), Tautinių mažumų sekmadieninės (šeštadieninės) mokyklos samprata (2004) ir kt.

limybes bei formas. Mažumų teisių apsaugai skirtuose dokumentuose suformuluotos mažumų teisės yra bendrosios žmogaus teisių koncepcijos sudedamoji dalis. Pagrindiniai dokumentuose išvardyti principai – tai lygybės prieš įstatymą, nediskriminavimo, lygių galimybių⁴, asociacijų ir susirinkimų laisvės, taip pat aktyvaus dalyvavimo viešajame gyvenime principai. Tačiau nė vienas iš minėtų dokumentų nepateikia mažumos apibrėžimo, taip pat nėra konsensuso šiuo klausimu. „Didžiausias nesutarimas ieškant bendros apibrėžimo bazės kyla dėl to, ar mažumos sąvoka gali būti taikoma tik savo šalies piliečių grupei, ar gali būti taikoma ir ne piliečiams (migrantams, asmenims be pilietybės ir kt.)“ (Mališauskas 1996:44). Kitas paminėtinas aspektas yra susijęs su atskirų asmenų teisių apibrėžimu, t. y. kolektyvinės arba „mažumų“ teisės nėra deklaruojamos, o kalbama apie individualias teises arba „teises asmenų, priklausančių tautinėms mažumoms“⁵.

Tačiau sukurtas teisinis pagrindas bei lygių galimybių formalios prielaidos visų tautybių ir įvairios etninės kilmės piliečiams nereiškia, kad visose srityse visi piliečiai vienodai lygiai traktuojami ir kad išnyksta skirtumus lemiančios etniškumo apibrėžtys. Ne visi socialiniai santykiai apibrėžiami teisiniais terminais – svarbi socialinio konteksto, kuriame šie santykiai plėtojasi, bei socialinių santykių aspektų analizė. Socialiniai teoretikai teigia, jog diskriminacijos galimybė yra neatsiejamas etninių santykių aspektas: siekdamas išlaikyti savo pozicijas, vienos socialinės grupės linkusios tiesiogiai ar netiesiogiai diskriminuoti kitas grupes ar reikšti nepakantumą tam tikroms grupėms (Spinner 1996:10).

Atidžiau apžvelgus ir panagrinėjus įvairių tyrimų duomenis⁶, etniškumas išryškėja ir veikia viešajame gyvenime, daro įtaką tarpasmeniniams santykiams, atsispindi visuomenės nuomonėse bei stereotipuose apie įvairias etnines grupes. Dauguma socialinių mokslininkų pripažįsta, jog etniškumas išlieka svarbiu veiksniumi tiek vidiniame valstybės gyvenime, tiek kasdienėse socialinėse sąveikose. Pasak įvairių etniškumo studijų autorių, etninės tapatybės, kultūriniai skirtumai vis dažniau patiriami būtent kasdienybės plotmėje, nes, kaip ir kiti socialiniai konstruktai, jie naudojami kaip galios šaltinis kasdienėse sąveikose

⁴ Lygių galimybių ir antidiskriminacinių nuostatų užtikrinimas yra ypač svarbus socialinės integracijos kontekste, kuriant bendrą socialinio dalyvavimo sritį, kurioje sąveikauja visų jai priklausančių grupių nariai.

⁵ Naujas Tautinių mažumų įstatymo projektas labiau pabrėžia asmens teisę priskirti save tautinei (etninei) mažumai bei pripažįsta tautine (etnine) mažuma nelietuvių asmenų grupę, neatsižvelgiant į tai, kiek ilgai jos atstovai gyvena Lietuvoje, kiek seni yra jos istoriniai ryšiai su valstybe ar geografine teritorija. Prieiga internete: http://www.tmid.lt/index.php?page_id=219

⁶ Pavyzdžiui, visuomenės nuomonės ir rinkos tyrimų centro VILMORUS tyrimas „Lietuvos tolerancijos profiliai“, 2003. Prieiga internete: <http://www3.lrs.lt/owa-bin/owarepl/inter/owa/U0118271.ppt>.

dėl socialinių pranašumų (Berking 2003:256): grupės varžosi dėl kalbos vartojimo teisių, darbo vietų, išsimokslinimo ir kitų išteklių.

Aptariant Lietuvos etninių grupių santykių socialinį kontekstą, atkreiptinas dėmesys į keletą aspektų. Lietuvos viešojoje erdvėje aptariant etniškumo klausimus, vyrauja nematomumo (tylėjimo), o kartais – atskirties diskursas. Vienas pavyzdžių gali būti žiniasklaidos studijos⁷, leidžiančios teigti apie dominuojančius pastebimumo (nepastebimumo) ar matomumo (nematomumo) aspektus. Nagrinėdamas simbolinio dominavimo reiškinius, prancūzų sociologas P. Bourdieu vartoja nematomumo, tapimo nematomu (ang. *invisibilisation*) terminą⁸ (Bourdieu 2001). Remiantis šiuo autoriumi, nematomumas etniškumo srityje reikštų, jog viešas diskursas šiuo klausimu neplėtojamas. Pastebimi etninių grupių stigmatizavimo pavyzdžiai, kurie ypač ryškūs Lietuvoje gyvenančių romų (čigonų)⁹ bei – vis dažniau – čečėnų¹⁰ atžvilgiu: grupės nematomos kitaip nei priskiriant joms reikšmingus negatyvaus turinio bruožus. Nedidelis dėmesys realioms mažumų grupių problemoms, vienpusiškai pateikiama informacija, dialogo tarp mažumų ir daugumos grupių nebuvimas mažumų grupes stumia į tam tikrą užribį ir atskleidžia marginalizavimo tendencijas¹¹. Tai generuoja atpažinimo politiką, susijusią su etninių skirčių akcentavimu, lemia spaudimą mažumų grupėms likti nematomomis arba atsisakyti viešo egzistavimo, t. y. vengti tapatinimo su tam tikra etnine grupe, siejama su negatyviais bruožais. Kitaip tariant, pastebimumo (nepastebimumo) aspektas yra susijęs su etninio „grynumo“ bei etniškumo neigimo reiškiniais. Populiari etninio nepakantumo nuostatų raiškos forma, atspindinti kasdienės sąmonės

⁷ STI Etninių studijų centro Žiniasklaidos monitoringas: etninė dimensija, 2004.

⁸ Bourdieu plėtoja matomo nematomumo (ang. *visible invisibility*) sampratą, taikydamas „gero kareivio“ ar „gero piliečio“ metaforas (Bourdieu 2001:122). Matomas reiškia, jog tam tikros grupės narys elgiasi pagal visuotinai priimtas taisykles, kategorijas, tačiau taip jis virsta nematomu, nes nesukelia problemų, t. y. nelaužo nusistovėjusių normų, neatkreipia į save dėmesio, yra neatpažįstamas pagal tam tikras skirties kategorijas (šiuo atveju etnines). Bourdieu, P. 2001. *Masculine Domination*. Polity Press.

⁹ OMNI Laikas. 2004. *Atsikovę čigonams neleidžia policijos reidai* (2004 12 10); DELFI.LT, TV3. 2005. *Romai iš Vilniaus miesto savivaldybės reikalauja 200 tūkst. litų* (2005 01 05).

¹⁰ OMNI Laikas. 2004. *Lietuvoje – imigrantų gaujų užuomazgos* (2004 04 17); OMNI Laikas. 2005. *Pabėgėlių centre Rukloje du čečėnai apiplėšė likimo draugą* (2005 02 03); *Prekybos centre Klaipėdoje apsigovė dvi čečėnų pabėgėlės* (2005 01 21).

¹¹ STI Etninių studijų centro atliekama Lietuvos spaudos ir interneto portalų straipsnių (tekstų) apie etnines grupes analizė atskleidė, kad itin retai pateikiama etninių grupių nuomonė, dažniausiai remiamasi antriniais informacijos šaltiniais, kas lemia vienpusišką informacijos perspektyvą, alternatyvios nuomonės stoką. Mažumų grupės vaizduojamos kaip politiškai, ekonomiškai nepatikimos, grėsmę (įskaitant ir neigiamą įtaką etniniam lietuvių grynumui) keliančios, probleminės grupės. Tokie vaizdiniai suponuoja diskriminacinį požiūrį bei sutampa su visuomenės nuomonės apklausose fiksuojamomis neigiamomis nuostatomis etninių grupių atžvilgiu.

klodus, – tai gausūs anoniminiai straipsnių bei žinučių komentarai interneto portaluose. Dažniausiai etninės temos aktualumą pakursto politiniai įvykiai^{12,13}, o tai skatina ksenofobiją bei silpnina demokratinių nuostatų raidą ir įgyvendinimą visuomenėje, sukuria simbolines ribas ir kliūtis mažumų grupių realiam dalyvavimui. Kita vertus, aptartos tendencijos tik patvirtina problemos jautrumą ir aktualumą, ypač svarstant ateities migracijos iššūkius ir pokyčius, susijusius su eurointegraciniais ir kitais globaliais procesais.

Socialinės aplinkos analizė, apimanti Lietuvos etninių grupių socialinius santykius, išsimokslinimo lygį, užimtumo ir nedarbo tendencijas, atskleidžia egzistuojančius socialinius netolygumus^{14,15}. Prielaidą, jog etninių mažumų grupių atstovai turi mažesnę tikimybę nei daugumos grupės atstovai užimti geresnes socialines pozicijas, iš dalies patvirtina etninių mažumų narių reiškiamos subjektyvios nuomonės: empirinių tyrimų duomenimis, didžiausia respondentų lietuvių dalis mano, jog jie pakilo, o rusų – kad nusileido socialinės hierarchijos laiptais¹⁶ (Kasatkina, Leončikas 2003). Deja, nėra atlikta išsamių reprezentatyvių socialinių tyrimų apie gyventojų užimtumo etninę struktūrą. Kita vertus, pastarąjį dešimtmetį viešai akcentuojama politinė integracijos dimensija nuvertina socialinės dimensijos svarbą.

Atlikti tyrimai taip pat rodo, kad egzistuoja skirtingi politinio dalyvavimo modeliai tarp Lietuvos etninių grupių, bei liudija žemesnes etninių mažumų grupių atstovų pozicijas viešajame sektoriuje (Kasatkina, Beresnevičiūtė 2004). Pagrindinis instrumentas mažumų politiniam ir pilietiniam dalyvavimui yra organizacijos bei politinės partijos, grindžiamos etninėmis ribomis, todėl svarstyti, koks turėtų būti tinkamas mažumų grupių atstovavimas viešajame sektoriuje. Šiame kontekste gali būti svarstomi mechanizmų, sudarančių galimy-

¹² Pavyzdžiui, užsienio šalių atstovų vizitai arba vieši pasisakymai tam tikrais klausimais (paminėtini ryškiausi Izraelio ir Rusijos atvejai, pvz., Rusijos prezidento V. Putino pasisakymai apie rusų situaciją Baltijos šalyse). Pastarasis aspektas lemia tai, jog etninių grupių santykiai Lietuvoje siejami su užsienio valstybių politika, jų pozicija tarptautiniais klausimais.

¹³ 2004 m. rugsėjo 21 d. Seimo valdyba konstatavo, jog surinktų 37 parlamentarų parašų už tai, jog būtų surengtas referendumas dėl Konstitucijos pataisos, kuria būtų uždrausta nelietuvių kilmės asmeniui užimti premjero postą, nepakako. Šaltinis: BNS, OMNI Laikas. 2004. *Seime pritrūko paramos referendumui dėl premjero „lietuviškumo“*. Prieiga internete: http://www.omni.lt/index.php?base/z_201356, (2004 09 21).

¹⁴ *Darbo jėga, užimtumas ir nedarbas 2002/IV*. 2003. Vilnius: Statistikos departamentas. P. 13–14.

¹⁵ Tautinės (etninės) mažumos Lietuvos visuomenėje. *Lietuva stojant į Europos Sąjungą. Ekonominė, sociologinė ir demografinė padėties analizė*. Socialinių tyrimų institutas, 2004. Vilnius. P. 121–147.

¹⁶ Šie empirinių tyrimų duomenys atspindi subjektyvų etninių mažumų grupių savo padėties suvokimą ir negali būti traktuojami kaip tiesioginės diskriminacijos ar lygių galimybių pažeidimų išraiška.

bę naudotis suteikiamomis teisėmis, veiksmingumas, etninių grupių socialinės kompetencijos ir išteklių konstruktyviam dalyvavimui ir kt.

Viešojo sektoriaus etninės struktūros analizė yra susijusi su etninių santykių politinės dimensijos raiška. Viešasis sektorius, arba kitaip – valstybinės institucijos, apibrėžiančios pagrindines politinių, ekonominių ir socialinių sąveikų taisykles, bei jų struktūra, atskleidžianti socialinės stratifikacijos ypatumus, atspindi politinį galios santykių aspektą bei gali būti nagrinėjami kaip valstybės etninės politikos plėtros išdava. Nepaisant minėto etninių mažumų padėties teisinio sprendimo, etniškumo socialinė reikšmė išlieka. Pastarosios nagrinėjimas yra sudėtingas ir reikalauja atsižvelgti į platesnį socialinį kontekstą, apimančią ne tik ekonominės nelygybės rodiklius, bet ir simbolinius socialinių santykių aspektus.

Aptarti aspektai leidžia daryti prielaidas apie egzistuojančias etninio atpažinimo (tiek pozityvaus, tiek negatyvaus) ir pagal jį konstruojamo išteklių (suprantamų plačiąja prasme) paskirstymo persidengimo tendencijas (Crowley 2001), kurios lemia socialinę diferenciaciją etniškumo atžvilgiu.

Nors ir daugiaetninė, Lietuva tebėra viena iš nedaugelio pasaulio valstybių, kurioje viena etninė grupė sudaro svarią daugumą¹⁷, todėl gali būti apibūdinama kaip monoetninė¹⁸ valstybė. Taip pat, kitaip nei kitose valstybėse, Lietuvoje pastebimos šio proceso intensyvėjimo tendencijos: 1979 m. ir 1989 m. gyventojų surašymų duomenimis, lietuviai sudarė 80 proc. visų gyventojų, o 2001 m. – 83 proc. Kita vertus, Lietuvos visuomenėje nėra ryškių kultūrinių ir antropologinių skirtumų tarp etninių grupių, etninių grupių konkurencija yra nežymi, tačiau pastebimi etniniai socialiniai netolygumai. Todėl kyla klausimas, kaip etniškumas struktūroja socialinę erdvę arba kaip etninės grupės išsidėsto socialinėje erdvėje, įvertinant kokybinius ir kiekybinius etninės struktūros aspektus. Pažymėtina, jog konfliktų nebuvimas nereiškia, kad pasiekta (sėkminga) etninė akomodacija, o gali būti tik tipinės situacijos – „taikaus vienos grupės dominavimo kitų grupių atžvilgiu“¹⁹ išraiška.

Etninė įvairovė būdinga beveik visoms visuomenėms, tačiau nuolat kinta tos įvairovės suvokimas ir jai priskiriama svarba. Daugelis teoretikų pripažįsta, jog etninė įvairovė savaime nesukelia problemų (Delanty, Kymlicka, Diaz,

¹⁷ Pavyzdžiui, etninės daugumos grupė sudaro 70 % Kinijos, 87 % Vietnamo, 70 % Botsvanos, apie 80 % Švedijos gyventojų.

¹⁸ Monoetninės ir toliau tekste vartojamos vienapoliarės visuomenės sąvokos suprantamos kaip sinonimai, nurodantys valstybės etninės sudėties ir susiklosčiusios etninės struktūros sąsajas. Monoetninei arba vienapoliarei visuomenei būdinga tai, kad didžiąją jos gyventojų daugumą sudaro viena etninė grupė ir tai turi įtakos santykiams tarp daugumos ir mažumos grupių.

¹⁹ Ethnic Violence, Conflict Resolution and Cultural Pluralism. 1995. *Report of the UN-RISD/UNDP International Seminar on Ethnic Diversity and Public Policies* (New York, 17–19 August 1994). Geneva, UNRISD.

Bangura). Etniškai mišrioje (heterogeniškoje) visuomenėje problema tampa ne didėjantys migrantų srautai bei augantys etninių mažumų skaičiai ar kultūriniai skirtumai, o sąveikos tarp etninių grupių, mažumų grupių narių į(si)traukimas ir dalyvavimas visuomenei svarbiose socialinių santykių sferose, numatantys kokybinio pobūdžio socialinių ryšių aspektus. Etninės grupės visuomenės struktūroje išsidėsto skirtingai dėl susiklosčiusių istorinių, ekonominių aplinkybių bei vykstančių pokyčių, turimų išteklių ir kitų dalykų. Tokių aplinkybių nulemti skirtumai gali ir dažnai tampa įtampos šaltiniu, nes grupių sąveikos konkrečiame socialiniame kontekste daro įtaką apibrėžiamoms ir palaikomoms dominuojančioms kategorijoms. Todėl etninių santykių analizei būtina pasitelkti daugiadimensinius rodiklius bei derinti įvairius kintamuosius, skirtus realiems etninių grupių diferenciacijos aspektams nagrinėti.

Daugelyje iki šiol Lietuvoje, kaip, beje, ir kitose Rytų Europos šalyse, atliktų tyrimų, susijusių su etniškumo studijomis, daugiausia dėmesio skiriama veiksniams, kurie yra specifiniai etninės bei kultūrinės tapatybės analizei, kultūrinio ir religinio paveldo bei tradicijų puoselėjimui. Per pastarąjį dešimtmetį išleista nemažai kolektyvinių ir autorių monografijų, straipsnių šia tema, pavyzdžiui: *Lietuvos tautinės mažumos. Kultūros paveldas*. 2001. Red. kolegija: Firkavičiūtė, K., Lavrinec, P., Lempertas, I., Potašenko, G. Vilnius: Krona; Vaitiekūnas, S. 2003. Lietuvos tautinės mažumos: žydai, totoriai, karaimai, čigonai/romai. *Tiltai*. Nr. 4, p. 23–47.; Čepaitienė, A. 2001. Atgaivinant etninį tapatumą: individas, simbolis, vieta. *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*. 1(10). P. 168–189; Grigas, R. 2001. *Tautinė savivoka*. Vilnius: Rosma.; Savukynas, V. 2000. Interpretuojant identitetą: socio-semiotinė kito analizė. *Kultūrologija*. T. 6, p. 377–412, bei kiti.

Svarų indėlį įneša etninių grupių santykių istorinėms patirtims ir atminčiai nagrinėti skirti darbai, kurie glaudžiai susiję su pirmiau aptartu aspektu. Tarp pastaraisiais metais išleistų Lietuvos autorių darbų paminėtini, pavyzdžiui: Eidintas, A. 2001. *Lietuvos žydų žudynių byla*. Vilnius: Vaga.; Eidintas, A. 2002. *Žydai, lietuviai ir Holokaustas*. Vilnius: Vaga.; Marcinkevičius, A., Kaubrys, S. 2003. *Lietuvos stačiatikių bažnyčia 1918–1939 metais*. Vilnius: Vaga.; Berenis, V. 2000. Holokaustas ir lietuvių istorinė sąmonė. *Politologija*. Nr. 3, p. 3–24. Truska, L. 2003. Tikros ir primestos kaltės. Žydai ir lietuviai pirmuoju sovietmečiu 1940–1941 metais. *Darbai ir dienos. Lietuvos tautinės mažumos: lenkai, rusai, žydai*. T. 34, p. 285–320. Saldukas, L. 2002. *Lithuanian Diaspora*. Vilnius; Vaga.; Kalnius, P. 2002. „Paslėptieji“ etnodemografiniai pokyčiai Lietuvoje XIX a. antroje pusėje–XX a. pirmoje pusėje. Lietuvos katalikų mokslo akademijos metraštis, Nr. 21, p. 475–497; bei kiti darbai.

Kaip atskirai etninių tyrimų temai vis daugiau dėmesio skiriama švietimo klausimams tiek įvairiautės aplinkos, tiek etninės tapatybės kontekstuose. Paminėtini VPU Sociologijos laboratorijos atliekami tyrimai bei remiantis jų duomenimis parengti darbai: Tamošiūnas, T. 2000. *Edukacinis kryptingumas įvai-*

riatautėje aplinkoje. Vilnius: UAB „Biznio mašinų komp. sp.“; Tamošiūnas, T., Štiniienė, I., Krukauskienė, E., Trinkūnienė, I., Bubelienė, J. 2003. *Mokykla etniškai mišriuose rajonuose. Socialinės – politinės – pedagoginės ugdomosios sąlygos*. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas. Taip pat paminėtini šie darbai: Mazolevskienė, A. 2001. Dvikalbystės problemos ikimokykliniame amžiuje. *Pedagogika*, NR. 50, p. 96–101.; Saugėnienė, N. 2003. *Lietuvos tautinių mažumų švietimas multikultūriškumo vertybiniame kontekste*. Kaunas: Technologija.

Minėtų studijų formuluojamos prielaidos tarsi numato skirtį tarp daugumos ir mažumų grupių kultūrinių vertybių, kuriomis grindžiami argumentai esamiems socialiniams skirtumams paaiškinti, t. y. daroma prielaida, jog mažumų grupių socialinės bei kultūrinės savybės ir nuostatos iš esmės lemia jų poziciją visuomenės struktūroje. Pažymėtina, kad kultūrinio pobūdžio kolektyvinės tapatybės tyrimo koncepcijos stokoja individualaus veikimo perspektyvos.

Tik pastaruoju metu pradėdama plėtoti studijas, skirtas etninių grupių socialinei diferenciacijai, socialiniam statusui bei pilietinei raiškai nagrinėti. Tam tikrą naują posūkį atspindi pagal 1998–2001 m. atlikto mokslinio tyrimo programos, skirtos Rytų Lietuvos krašto socialinei ir ekonominei raidai, duomenis parengtas straipsnių rinkinys (*Rytų Lietuva: visuomenės ir socialinių grupių raiška bei sąveika*. 2002. Straipsnių rinkinys. Socialinių tyrimų institutas, Tautinių mažumų ir išeivijos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. Vilnius: STI.). Paminėtina G. Žvaliausko parengta daktaro disertacija (Žvaliauskas, G. 2004. *Lietuvos politinių partijų organizacijos sociologinė analizė*. Kauno technologijos universitetas. Kaunas: Technologija), kurioje atliekama ir etninių mažumų politinių partijų struktūros analizė. Socialinės etniškumo reikšmės analizei gali būti priskirtina N. Statkaus parengta monografija (Statkus, N. 2004. *Tapatybės politika etniniams konfliktams reguliuoti*. Vilnius: Versus Aureus). Ryškiausias mokslinis darbas, atskleidžiantis pastangas rekonstruoti socialinę etniškumo reikšmę, analizuoti etninių mažumų grupių narių patiriamus socialinius pokyčius bei identifikuoti socialinės adaptacijos strategijas, – tai N. Kasatkinos ir T. Leončiko parengta monografija (Kasatkina, N., Leončikas, T. 2003. *Lietuvos etninių grupių adaptacija: kontekstas ir eiga*. Vilnius: Eugrimas). Šią etninių tyrimų kryptį toliau plėtoja ir pristatoma studija.

Šiame tekste taikoma socialinės integracijos samprata siekiama nagrinėti užimamų socialinių pozicijų, socialinių ryšių, disponuojamų išteklių ir etninės tapatybės konstrukto sąsajas. Tokia perspektyva naudinga tuo, kad daugialypių socialinių santykių aspektų nagrinėjimas praplečia etninių grupių dalyvavimo visuomenėje perspektyvos supratimą. Prasmingos pastangos taikyti struktūrinę tyrimo perspektyvą, t. y. svarstyti sėkmingos integracijos dimensijas ir strategijas bei analizuoti užimamos socialinės pozicijos (įskaitant socialinį statusą, socialinių santykių tinklus, disponuojamus išteklius ir kt.) bei etninės tapatybės kategorijų ryšius. Socialinė integracija negali būti pasiekta be

lygių galimybių įvairiose socialinėse sferose, kurias bent jau iš dalies gali užtikrinti politinės ar teisinės priemonės. Tačiau kur kas didesniu iššūkiu išlieka socialiniai integracijos aspektai, kurie yra glaudžiai susiję su daugumos visuomenės nuostatomis, pavyzdžiui, nepakanka atitikti vien tik darbdavio nurodytus reikalavimus, jei jo ir bendradarbių nuostatos tam tikros grupės atžvilgiu bei susiformavę kultūriniai įvaizdžiai yra neigiami. Kita vertus, iššūkis užtikrinti lygias teises ir galimybes visiems, atsižvelgiant į esamus skirtumus, išlieka aktualiu klausimu daugeliui visuomenių.

Šioje studijoje pristatomas socialinės integracijos teorinis modelis, kuris tikrinamas empiriniu tyrimu, yra originalus bandymas etninius santykius nagrinėti remiantis sociologijos teorijoje ir metodologijoje taikomais konceptais. Konstruojant šį modelį, remiamasi sociologų J. A. Diazo, P. Bourdieu, G. Delanty, A. Porteso ir kt. įžvalgomis ir atliktomis studijomis, kompleksiskai siejant pagrindinius sociologijos teorijos ir etniškumo tyrimų elementus. Šis teorinis modelis leidžia nuosekliai nagrinėti Lietuvos etninių grupių socialinių santykių turinį, atskleisti pagrindines socialinės integracijos dimensijas ir lyginti etninės tapatybės kategorijas. Interpretuojant tyrimo duomenis bei darant išvadas, pasitelkiami antriniai duomenys (atliktos studijos, tyrimai, statistiniai duomenys, kokybiniai interviu, projektų ataskaitos ir kt.). Nagrinėjant Lietuvos etninių grupių socialinę integraciją, siekiama atskleisti veiksnys, kurie svarbūs ne tik dabartinių etninių grupių integracijos procesams, bet ir naujų (besiformuojančių) mažumų integracijos iššūkiams įveikti.

Pagrindinį darbo empirinių duomenų masyvą sudaro kiekybinio tyrimo duomenys. Tyrimas atliktas 2004 m. pagal specialiai parengtą klausimyną, kuriame operacionalizuojamos socialinės integracijos dimensijos. Tyrimo metu apklausti skirtingų sektorių įvairių įstaigų ir institucijų darbuotojai. Kiekybiniai duomenys papildomi kokybine informacija, surinkta pusiau struktūruotų ir nestruktūruotų interviu su ekspertais²⁰ metu. Kokybinė informacija nesudaro atskiro duomenų bloko, ja remiamasi analizuojant ir interpretuojant kiekybinio tyrimo duomenis. Taip pat naudojami tarptautinio projekto „Viešojo sektoriaus etninė struktūra, nelygybė ir valdymas“ (ang. *Ethnic Structure, Inequality and Governance of the Public Sector* (UNRISD, 2002–2004)) metu surinkti duomenys ir apibendrinta medžiaga.

Taikoma analitinė schema pasižymi kompleksiskumu, atsižvelgiančiu į nagrinėjamo reiškinių įvairialypiškumą bei skirtingas socialinės tikrovės dimensi-

²⁰ Iš viso atlikti devyni interviu: du su įdarbinimo agentūrų atstovais, trys su įstaigų ar institucijų personalo skyrių darbuotojais, keturi su įvairių tautybių darbuotojais, dirbančiais skirtingose įmonėse ar įstaigose. Interviu atlikti 2003–2004 metais skirtinguose tyrimo etapuose. Ši duomenų dalis naudota rengiant instrumentus kiekybiniam tyrimui, apibrėžiant kintamuosius bei tikrinant tam tikras prielaidas, todėl ji nėra plačiai cituojama ar pateikiama kaip atskira analizės dalis.

jų ir etninių grupių socialinių santykių sąsajas. Pirmą kartą išsamiau nagrinėjama viešojo sektoriaus institucijų etninė struktūra ir lyginama su privačiojo ir nevyriausybinio sektorių struktūra.

Siekiant pagrindinio pristatomos studijos tikslo – atskleisti ir nagrinėti Lietuvos etninių grupių socialinės integracijos turinį, remiamasi trimis pagrindinėmis prielaidomis, kurios tikrinamos ir grindžiamos atliktame tyrime. Pirmoji prielaida teigia, kad formalios galimybės (pvz., visiems piliečiams nepaisant etninės priklausomybės, universalios teisinės nuostatos) neužtikrina visuomenės tolygios etninės struktūros. Socialinės integracijos turinį lemia skirtingas etninių grupių socialinių ir simbolinių išteklių pasiskirstymas. Antra, monoetninė aplinka daro skirtingą įtaką etniškumo raiškai: silpnina (suspenduoja) viešajame sektoriuje ir intensyvina privačiajame ir nevyriausybiname sektoriuose, o tai lemia visuomenės etninę struktūrą. Trečia, etninių grupių socialiniai netolygumai susiję su skirtinga socialinės integracijos eiga ir rezultatais bei etninės tapatybės konstruktais.

Leidinį sudaro įvadas, trys dalys ir išvados. Pirmojoje dalyje, remiantis sociologijos teorijos ir metodologijos instrumentais, pristatomos socialinės integracijos tyrimo teorinės prielaidos bei empirinis modelis. Iš pradžių aptariama etniškumo, kaip tyrimo objekto, problematika bei socialinės integracijos sąvoka sociologijos teorijoje. Nagrinėjant socialinę integraciją socialinio dalyvavimo perspektyvoje ir siekiant operacionalizuoti empirinius teorinio konstrukto rodiklius, atskirai aptariamos sociostruktūrinėje analizėje taikomos socialinių išteklių ir pastaruoju metu sociologijoje plačiai svarstomos socialinio kapitalo sampratos bei jų sąsajos su etninių grupių sąveikomis. Apibrėžiant empirinius socialinės integracijos rodiklius, apžvelgiami pastarųjų metų užsienio šalių (JAV, Švedijos, Didžiosios Britanijos ir kt.) autorių atlikti tyrimai, kurių turinys liudija studijų posūkį nuo ekonominiais veiksniais grindžiamų aiškinimo schemų link simbolinių ar socialinių etninių grupių socialinės diferenciacijos aspektų aptarimo. Pirmosios dalies pabaigoje pristatomas empiriniame tyrime taikomas socialinės integracijos modelis, apimantis keturias susijusias dimensijas: socialinę, ekonominę, komunikacinę ir simbolinę, kurių pirmosios dvi nagrinėjamos kaip pagrindinės, o likusios dvi – kaip papildančios.

Antroji dalis skirta viešojo sektoriaus etninės struktūros ypatumams aptarti. Etninių grupių dalyvavimo viešajame sektoriuje kiekybiniai ir kokybiniai ypatumai nagrinėjami kaip tam tikras socialinės integracijos rodiklis, atspindintis oficialiojo valstybės diskurso nuostatas bei politikos aspektus ir apibrėžiantis socialinių sąveikų pagrindines taisykles. Lietuvos viešojo sektoriaus etninės struktūros susiformavimo prielaidos ir pagrindiniai veiksniai nagrinėjami platesniame tarptautiniame kontekste, lyginant skirtingų visuomenių etnines struktūras, aptariant viešojo sektoriaus ir etninių netolygumų sąsajas.

Trečiojoje dalyje pristatomas šios studijos kontekste atliktas empirinis tyrimas, skirtas socialinės integracijos turiniui atkleisti. Siekiant nagrinėti įvairių socialinių darinių etnines struktūras, tyrimo metu apklausti Lietuvos gyventojai, dirbantys valstybės institucijose, privačiose įmonėse ir nevyriausybinėse organizacijose. Tyrimo duomenų analizė atlikta pagal empiriniams tikslams konstruojamas etninės tapatybės kategorijas. Apibendrinant socialinės integracijos dimensijų analizę, trečiosios dalies pabaigoje pateikiamos ir aptariamoms etninių grupių socialinės integracijos schemas, empirinio tyrimo duomenų analizė bei interpretacija.

Baigiamojoje dalyje apibendrinami tyrimo rezultatai ir pateikiamos pagrindinės išvados. Taip pat pateikiama trumpa santrauka anglų kalba.